

Deze ets van Simon Fokke uit 1782 toont een romantische 'verbeelding' van het 'verraad van Rennenberg'. De opstandelingen vechten dapper rond het lichaam van de gesneuvde calvinistische burgemeester Jacob Hildebrants. Op de achtergrond nemen de Spaanse soldaten reeds het stadhuis, symbool van de Groninger vrijheid in.

Bron: Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der nu Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af VII* (Amsterdam 1782) 310. K.U. Leuven, Universiteitsbibliotheek, nr. 7A542/7, foto Bruno Vandermeulen

De verzoening van Rennenberg (1579-1581) Adellijke beweegredenen tijdens de Opstand anders bekeken

Violet Soen

Het verraad van Rennenberg – een katholieke graaf levert in 1580 Groningen over aan Filips II – behoorde lang tot de canon van de ‘vaderlandsche historie’. Dit artikel neemt de episode als vertrekpunt om stereotiepen over de adel tijdens de Nederlandse Opstand te ontcrachten en te ijveren voor een contextuele analyse van patronage, politiek en particularisme.

In de vroege ochtend van 3 maart 1580 vond het ‘verraad van Rennenberg’ plaats. Joris van Lalaing, graaf van Rennenberg, bezette toen samen met zijn aanhangers de markt van Groningen. Rennenberg handelde in naam van Filips II, landsheer van de Zeventien Provinciën en hoopte daardoor op de benoeming als koninklijk stadhouder van Stad en Lande. Een dag later ondertekende de graaf een akte waarin hij ‘alle getrouwheid en gehoorzaamheid aan Zijne Majesteit’ beloofde ‘zoals het een goede en loyale vazal en onderdaan behoort tegenover zijn soeverein en natuurlijke landsheer’. In een keurig pakket, voorzien van Rennens wapschild, ging deze akte per koerier naar Maastricht, geadresseerd aan Alexander Farnese, prins van Parma en landvoogd van de Nederlanden in naam van de koning.¹ Die schold Rennenberg vrij van majesteitsschennis en beloofde een koninklijk zegel voor de gratiebrief.² Rennenberg moest intussen wel zijn eed van trouw opnieuw afleggen in handen van de kanselier van Overijssel.³

Rennens eed aan Filips II leek op het eerste zicht niets meer of niets minder dan de plicht van een telg uit een hoogadellijk geslacht. Lalaings ouders en voorouders hadden

eveneens trouw gezworen aan de Bourgondische hertogen en de Habsburgse dynastie. Daardoor had de familie Lalaing invloedrijke ambten verworven: Joris’ overgrootvader Joost van Lalaing – tevens stamvader van de ‘jongere’ tak van de familie – werd door Maximiliaan van Oostenrijk bevorderd tot stadhouder van Holland en Zeeland; diens jongste zoon Antoon bekleedde later ook die functie. Joris’ vader Filips was vijftien jaar lang stadhouder van Gelre en verwierf de prestigieuze Brabantse adeltitel, graaf van Hoogstraten. Daarmee behoorden de graven van Lalaing en Hoogstraten tot de bovengewestelijke bestuurlijke elite die zich aan het einde van de vijftiende en het begin van de zestiende eeuw in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden had gevormd, een proces dat door Hans Cools gedetailleerd werd beschreven en onlangs door Frederik Buylaert en Jan Dumolyn verder is uitgewerkt.⁴ De enige studie naar de lotgevallen van deze bovengewestelijke bestuurselite tijdens de Nederlandse Opstand is van Liesbeth Geevers die het driemanschap Oranje, Egmont en Horn onderzocht.⁵

Met zijn schijnbaar gebruikelijke vazaleneed werd de jonge Joris van Lalaing voor velen een *verrader*. Dat had alles te maken met

- 1 Akte met de intentie van reconciliatie van Rennenberg, 4/03/1580: Algemeen Rijksarchief te Brussel, Papieren van Staat en Audiëntie [hierna ARA Aud] 588 fol. 74 en 84, cf. 1396/3 s.f. (kopie).
- 2 Akte van reconciliatie aan Rennenberg, zoals die door Farnese werd ondertekend, 15/03/1580: ARA Aud 587/1 s.f.
- 3 Instructie voor de eed en reconciliatie van Rennenberg, 15/03/1580: ARA Aud 587/1 s.f. (minuut).
- 4 H. Cools, *Mannen met macht. Edellieden en de Moderne Staat in de Bourgondisch-Habsburgse landen (1475-1530)* (Turnhout 2001) 64-65, desbetreffende biografieën op 244-247; F. Buylaert en J. Dumolyn, ‘L’importance sociale, politique et culturelle de la haute noblesse dans les Pays-Bas Bourguignons et Habsbourgeois (1475-1525): un état de la question’, in: J. Haemers, C. Van Hoorebeeck en H. Wijsman ed., *Entre la ville, la noblesse et l’état: Philippe de Clèves (1456-1528), homme politique et bibliophile*, (Turnhout 2008) 279-294, aldaar 279-281. Zie ook de bijdragen in het themanummer over adel van de *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 123:4 (2008).
- 5 L. Geevers, *Gevallen vazallen. De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)* (Amsterdam 2008).

de veelkoppige ontevredenheid in de Nederlanden, die was uitgemond in een openlijk en gewapend verzet tegen Filips II. Sinds de Pacificatie van Gent in 1576 behoorde Joris tot de edellieden die het bestuur door de Staten-Generaal steunden. De voornaamste onder deze opstandige aristocraten, prins Willem van Oranje, ijverde dan ook voor zijn aanstelling tot voorlopig *staats* stadhouder van Groningen en de Ommelanden, Friesland, Drenthe en Overijssel. De eed aan de koning van 3 maart 1580 maakte Joris tot een judas voor de opstandige Unie van Utrecht, die had voorgeschreven om in zaken van oorlog en vrede eendrachtig te handelen.

De meest recente bijdrage over het 'verraad van Rennenberg' van H.L. Zwitser stamt alweer uit 1981.⁶ In een context van sterk afnemend nationalisme tijdens de laatste decennia, verdween ook de aandacht voor heldhaftige thema's uit de oude 'vaderlandse geschiedenis'. Daardoor vat de geschiedschrijving Rennenbergs motieven voor verraad nog steeds samen in een aantal oude clichés. Als 'Zuid-Nederlands katholiek edelman' kon Joris van Lalaing niet vertrouwd zijn met verhoudingen 'in het Noorden'. Als edelman handelde hij uit opportunistisch en materieel eigenbelang, terwijl hij – in tegenstelling tot Oranje – politiek inzicht miste. Deze beschrijvingen moesten het verraad min of meer 'logisch' maken. Ze tonen niet alleen diepgewortelde veronderstellingen over de Nederlandse Opstand, maar ook over de vroegmoderne adel in het algemeen.

Niet alleen daarom parafraseert dit artikel het 'verraad' van Rennenberg ietwat uitdagend als een 'verzoening'. De huidige historiografie vraagt zich immers eerder af waarom een edelman in opstand kwam⁷, dan na te gaan waarom hij zich verzoende. Daarbij is ook een andere vreemde discrepantie vast te stellen. Zo erkenden Louis Sicking en Jelle Haemers onlangs nog dat de vooraanstaande edelman Filips van Kleef (1456-1528) rebelleerde tegen Maximiliaan van Oostenrijk om méér dan persoonlijke motieven, maar dan nog verklaarden ze zijn verzoening met de vorst alleen uit opportunistische en zelfbehoud.⁸ Hans Cools suggereerde daarentegen een minder egoïstische verklaring voor deze verzoening; slechts door zijn strijd op te geven, kon Filips van Kleef de begrafenis van zijn vader bijwonen.⁹ In deze bijdrage worden de beweegredenen van Rennenberg tot verzoening eveneens 'anders bekeken' vanuit drie bredere historiografische modellen, namelijk staatsvorming, patronage en particularisme. Wijlen Amerikaans socioloog Charles Tilly zag in 2006 een dergelijke gecombineerde contextuele politieke analyse' als het braakliggende terrein tussen het postmodern scepticisme en de zoektocht naar algemene wetten in de geschiedenis.¹⁰

Lang niet alles is bekend over het vaak opgediste verhaal van Rennenberg. Bronnenonderzoek in centrale en lokale archieven biedt nog steeds nieuwe aanknopingspunten, al lijken die archieven doorploegd door negentiende-eeuwse historici. Door de bijlagen die Jacobus Trosée bij zijn studie over Rennenberg opnam, waren de thematisch ingebonden nummers 589-590 van de *Papieren van Staat en Audiëntie* in het Algemeen Rijksarchief in Brussel reeds gekend.¹¹ Nieuwe informatie kwam uit de dossiers van dezelfde reeks – in de achttiende eeuw in *cartons* geklasseerd – die pas na de Tweede Wereldoorlog werden ontsloten door het supplement van archivaris Nelis.¹² Andere brokstukken van het verhaal komen uit het familiearchief van de Lalaings in de *Archives Municipales* in Douai. In het *Archivo General de Simancas*, ten slotte, dook onverwacht informatie op in de brieven van de toenmalige Spaanse ambassadeur in Frankrijk.¹³

6 L.H. Zwitser, 'Het 'verraad' van Rennenberg', *Mars et Historia* 15 (1981) 183-200.

7 K.W. Swart, 'Wat bewoog Willem van Oranje de strijd tegen de Spaanse overheersing aan te binden?', *BMGN* 99 (1984) 554-572.

8 L. Sicking en J. Haemers, 'De Vlaamse opstand van Filips van Kleef en de Nederlandse Opstand van Willem van Oranje: een vergelijking', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 328-347, aldaar 333-335.

9 H. Cools, 'Philip of Cleves at Genoa: The Governor who Failed', in: *Entre la ville, la noblesse et l'état: Philippe de Clèves (1456-1528)*, 101-114, aldaar 101-102.

10 C. Tilly en R. Goodin, 'It depends' in: *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis* (Oxford 2006) 4-32.

11 Zie bijlagen in: J.A.C. Trosée, *Het verraad van George van Lalaing, graaf van Rennenburg, baron van Ville, stadhouder en kapitein-generaal van Friesland, Overijssel, Groningen, de Ommelanden, Drente, Lingen, enz.* (s-Hertogenbosch 1840).

12 M. Soenen, *Institutions centrales des Pays-Bas sous l'Ancien Régime* (Brussel 1994) 269-270; H. Nelis, *Inventaire des numéros 1396 à 1502 des papiers d'état et de l'audience (met index van P. Grissen en M. Soenen)* (Brussel 1995).

13 Die stukken bevonden zich in de reeks *Francia* (de zogenaamde Serie K) en dus niet in de vaker geconsulteerde *Negociación de Flandes* van het archief van het staatssecretariaat. A. de la Plaza Bores, *Archivo General de Simancas. Guía del Investigador* (vierde herziene uitgave, Valladolid 1992) 107.

Tractaet und onderhandlinge tuschen dem Wolgebornen Herrn Herrn **Georgen van Lalaing**, graven tho Rennenberg, frei und bonnercher tho Wille, her tho Wilers, Amirchies & Stadtholder und Capitain-Generall over Frieslant, Oerissel, Groeningen, den Umlanden, Drente und Sagen, Hoest wann seine Ma^{te}. stantien & ter centre, und die abten, prelaten, riddersen, edeln, hovetlingen und eigenarffden, die Gedeputeerden der Staten der Friescher Umlanden tuschen de Embse unnd Lauwersche, thor ander syden, upten **XI Junij anno 1579** ghemachtet unnd upgherichtet.

In den eersten beloven die van den Umlanden sich in aller gehorsamer umderdanicheit nra heuren veruoegen gemesh unnd gleichformich tho maken, richten unnd holdenn int gene bei sein Hoicheit, Noedt van Staten unnd die Generaale Staten ofte die naeder grunierde provincien tho reddinge, rust und bescherminge des gemeinen vaterlands, erhobdinge der privilegien unnd seyheit, oick tho stichtinge, fredes unnd eindracht geordineert unnde vor raedtsaupff ingesten, oick wes nra der tijden gestalt und gelegenheit fall vor notelichk geresolveert unnd gesloten mogen wordenn.

Item beloven die van den Umlanden met sein G. in freundliche communication tho treden, umb alle vordere puncten und differenten tho accorderen fall unnd onuerhoriet der Umlanden unnd stadt Groeningen wallhergebracht, doegdelike privilegien, tractaten, sey unnd gherechtigheden unnd soe veen die differenten tuschen de Umlanden und der stadt nitt en konden verdraegen worden, soe sollen die in sollichen geualle bij justicie besocht unnd gedeceireert wordenn, doch seine Hoicheits ordonnancie bei faulte van accordt ein jederen tho sein rechte voerbehouden, mits dat midler tijdt de van den Umlanden nitt viandlichs ofte daetlichs sollen attenteren tegens die van Groeningen, noch binnen noch buten landes under 't verbandt in nrafolgende articulen verhaelt:

Unnd alsoe die van den Umlanden versekerheit verseecken, dat de van Groeningen ofte iemand anders gene viandliche attentaten tegens den van den Umlanden ofte den heuren aenichten ofte vordehandt nemen sollen, soe neemt die voergh. here Stadtholder die Umlanden unnd die ingefetenen van dien in seine **salvaguarde** unnd **protection**, mit verbandt wann seine graffliche ehere, handt unnd casset, dat die van den Umlanden ofte heure ingefetenen van die van Groeningen ofte jemand anders van hunnent wegen an heure personen, guderen, hoepbandell ofte traffiquen kein schade ofte hinder geschien en fall ofte tegens hun iett datelichs geattentert worden.

Fragment uit het verdrag van Winsum (1579). Met dit verdrag sloot Rennenberg zich aan bij de Unie van Utrecht, en werd hij officieel erkend als provinciegouverneur van Friesland.

Bron: Rijksuniversiteit Groningen, Universiteitsbibliotheek, foto Dirk Fennema

Negen maanden onderhandelen

In december 1576 vertrok Joris van Lalaing, toen nog baron van La Ville, als stadhouder naar de noordoostelijke provincies.¹⁴ Zijn neef Filips stuurde meteen een *gentilhomme domestique* naar de Staten van Groningen en de Ommelanden om de definitieve benoeming veilig te stellen¹⁵ en zijn oom Herman schonk hem al gauw de titel van graaf van Rennenberg. Aangekomen in Groningen dankte Rennenberg de Hoogduitse troepen af – de Pacificatie van Gent stipuleerde immers het vertrek van buitenlandse soldaten – waarna hij de stadsverdediging voortaan regelde met de aanwezige stedelijke burgervendels en zijn eigen regiment Waalse troepen.¹⁶ De graaf liet ook de 'dwangburcht' van Alva slopen, terwijl hij diens andere verdedigingswerken intact liet. Op 11 juni 1579 ondertekende hij als staats provinciegouverneur het charter van de Unie van Utrecht met het Traktaat van Winsum. Deze 'nadere Unie' beoogde de Pacificatie van Gent (militair) te verdedigen, onder meer door de 'vrijheid van de religie' te bewaren. Joris van Lalaing had daarbij lange tijd voorbehoud gemaakt, maar met zijn handtekening verbond hij zich uiteindelijk om de Unie van Utrecht met lijff, goet ende bloet te steunen.¹⁷

Niettemin luisterde Rennenbergs secretaris, Guislain le Bailly, nog geen twee weken later naar het aanbod van diplomaten van koning Filips II en landvoogd Farnese. Le Bailly

bevond zich daartoe in Keulen, waar keizerlijke commissarissen bemiddelden tussen koninklijke en staatse diplomaten in een groots opgezette conferentie. Rennenbergs secretaris sprak er met de proost van het Utrechtse Sint-Mariakapittel, Jan Fonck, die ook optrad als woordvoerder voor Herman van Rennenberg, proost van het Sint-Salvatorskapittel in dezelfde stad. Tegelijkertijd had Bucho Aytta, de proost van het Gentse Sint-Bavokapittel, een *gentilhomme* uit Gent gecontacteerd die nog luitenant onder Rennenberg was geweest.¹⁸ Deze Jacques Coudenhove reisde vanaf dat moment eveneens heen en weer tussen Groningen en Keulen.¹⁹ Zo startte in april 1579 een reeks contacten op basis van gemeenschappelijke afkomst, herkomst, status, titel en functie.

De voorwaarden voor verzoening werden pas op 30 november 1579 in een voorlopig verdrag vastgelegd.²⁰ Jan Fonck beloofde aan Le Bailly dat zijn meester zijn stadhouder-

14 *Instruction pour Mess. George de Lalaing... de ce qu'il aura a traicter et negocier a Groeninghen et Frize*, 06/12/1576: ARA Aud 795 309-311 (kopie).

15 F.U. Ros, *Rennenberg en de Groningse Malcontenten* (Assen 1964) 35-37.

16 Rennenberg aan de Raad van State, 29/12/1576: ARA Aud 1729/3 map C fol. 59 (origineel) en Aud 1729/3 map C fol. 64.

17 *Tractaet und onderhandlinge tuschen... Georgen van Lalaing tho Rennenberg... und die abten... hovelingen und eigenarffden, die Gedeputeerden der Staten der Friescher Umlanden... Actum Winsum den elfften juny anno XVC negen end tzoventich*. De Universiteitsbibliotheek Groningen bewaart een exemplaar.

18 Jan Fonck aan Farnese, 12/2/1580: ARA Aud 588 fol. 50-55; cf. ARA Aud 589bis fol. 24-28.

19 Filips II aan Farnese, 27/09/1581: ARA Aud 177 fol. 146 (origineel, Frans).

20 Uittreksels uit dit akkoord in ARA Aud 1396/3 fol. 11.

schappen zou mogen behouden in ruil voor zijn eventuele reconciliatie. Bovenop een jaargeld van 10.000 florijnen, zou Rennenberg de restitutie van zijn geconfisqueerde goederen verkrijgen, net als de verheffing van zijn heerlijkheid La Ville tot markizaat en het bevel over twee koninklijke regimenten infanterie. Als hij de garnizoenen van de Friese en Gelderse blokhuizen in Harlingen, Leeuwarden en Staveren kon bewegen tot de eed van trouw aan Filips II, dan kreeg hij nog eens 10.000 *écus pistolets* contant. Ten slotte zou Farnese hem bij de koning ook aanbevelen voor de orde van het Gulden Vlies.²¹

Ook Rennenbergs familieleden waren in de weer voor zijn verzoening met de koning. Zijn moeder Anna van Rennenberg zou bij Farnese op de knieën gevallen zijn en voor haar 'verloren zoon' om genade hebben gesmeekt.²² Toen oom Herman een tijdje bij Joris verbleef, vertelde hij bij de Staten van Overijssel dat zijn neef zijn familie veel verdriet deed.²³ Rennenbergs schoonzus Eleonora van Montmorency, weduwe-gravin van Hoogstraten, bemiddelde zowel bij de gezanten van Farnese als bij de Spaanse ambassadeur in Parijs.²⁴ Zijn neven, Filips van Lalaing en diens halfbroer Emmanuel-Filibert, vroegen toen aan Joris zich te verzoenen met de koning, zoals zij een jaar eerder hadden gedaan. Uiteindelijk reisde zijn zus Cornelia, samen met haar echtgenoot naar Groningen om de wensen van de familie nogmaals over te brengen, al gebeurde dit onder het mom van 'particuliere zaken' en familiebelangen.²⁵

Farnese had natuurlijk ook zijn spionnen ter plaatse, wat blijkt uit een voorbereidende tekst voor een brief aan de koning. Filips II had – zoals hij wel meer deed²⁶ – de beslissing in deze zaak aan zijn plaatsvervanger in de Nederlanden overgelaten, erop vertrouwend dat die in het koninklijk belang zou handelen.²⁷ Farnese wilde vooral 'deze gelegenheid niet verliezen'²⁸ maar hij vond dat zijn eigen gezanten de onderhandelingen van Rennenbergs zwager moesten overnemen wanneer die hen problemen opleverde.²⁹ Farnese had 'betrouwbare personen' gezonden om in Friesland en Groningen 'discreet en heimelijk' poolshoogte te nemen van 'les humeurs du peuple' en eventueel – zelfs zonder Rennenberg – het tij te doen keren.³⁰ Eén van die gezanten, Johannes Roorda, raadsheer uit Spiers maar ook schoonzoon van een Fries rentmeester, werd bij zijn aankomst meteen gevangengezet. Binnen de stadsmuren kregen deze spionnen de steun van de Dominicanenprijor Arnoldus Nijlen.³¹

De laatste onderhandelingen met Rennenberg vonden plaats in het klooster van Essen nabij Groningen. Eind januari 1580 waren de besprekingen afgerond en wachtte Rennenberg op hulptroepen voor zijn aanvalsplan, maar die lieten op zich wachten. Door terechte verdachtmakingen kwam Rennenberg in een steeds benardere positie terecht. In februari kwam het plan om de Friese blokhuizen te bezetten aan het licht, toen zijn secretaris in Leeuwarden werd gearresteerd. Het blokhuys van Harlingen werd meteen met een staats garnizoen versterkt.³² Kort daarop ging Rennenberg tot actie over, zonder langer te wachten op koninklijke troepen. Na de bezetting van Groningen op 3 maart, arresteerde hij meteen zo'n tweehonderd vooraanstaande gereformeerde burgers; de calvinistische burgemeester Jacob Hildebrants werd meteen gedood. De stad Groningen volgde Rennenberg in zijn keuze voor de koning, maar de Ommelanden, Friesland, Drenthe en Overijssel deden dat niet. Rennenberg nam nog Delfzijl, Coevorden en Oldenzaal in, maar zijn militaire expeditie stopte voor Steenwijk.

Farnese bejubelde de verzoening van deze invloedrijke aristocraat, al had hij zich daarvoor geërgerd aan diens 'aanmatigende' voorwaarden voor reconciliatie.³³ Vanuit Merida, op weg naar Portugal, schreef de koning over de voldoening dat nu ook deze telg uit het

21 Jan Fonck aan Farnese, 12/2/1580: ARA Aud 588 50-55; cf. ARA Aud 589bis, 24-28.

22 Volgens L.J. Rogier, 'Rennenbergs afval', *Annalen van het Thijmgenootschap* 45 (1957) 125-134, aldaar 128; Farnese aan Filips II, 2/1580: ARA Aud 185 fol. 45-52 (minuut) vermeldt in ieder geval dat ze na de reconciliatie van Filips van Lalaing samen met hem bij Farnese bemiddelde.

23 Trosée, *Het verraad van George van Lalaing*, bijlage X, 23.

24 Juan de Vargas Mexia aan Filips II, 6/1/1579: Archivo General de Simancas, Secretaría de Estado de Francia (Serie K) [voortaan AGS K] 1552 nr. 20 (ontcijfering).

25 Volgens Bor wou Rennenberg haar de laatste dagen van zijn leven niet meer zien, *want sy hem met quaeden raet vervoert hadde*: Bor, *Oorsprongk*, II, 276.

26 G. Parker, *The Grand Strategy of Philip II* (New Haven/Londen 1998) 157.

27 Filips II aan Farnese, 1/05/1580: ARA Aud 176 fol. 170 (origineel).

28 Farnese aan Jan Fonck, 11/1/1580: ARA Aud 55 fol. 29-31, cf. 589bis fol. 11-12.

29 Farnese aan Filips II, 2/1580: ARA Aud 185 fol. 45-52 (minuut).

30 Farnese aan Filips II, 28/12/1579: ARA Aud 184 fol. 183-190 (minuut). Zie ook: *Relation de certain personnaige sur les affaires de Frize et Groeninge au mois de janvier 1580*, ARA Aud 589bis fol. 11-18.

31 W.R. Wybrands-Marcussen, *Der Kölner Pacificationskongress 1579*, Onuitgegeven proefschrift (Universität Wien 1970) 116.

32 J. J. Woltjer, *Friesland in hervormingstijd* (Leiden 1962) 307.

33 Farnese aan Filips II, 2/1580: ARA Aud 185 fol. 45-52 (minuut).

geslacht Lalaing aan zijn zijde streed.³⁴ Filips II bedankte Rennenberg bovendien voor zijn reconciliatie met een eigenhandig geschreven brief, al wees hij hem terecht voor het lange dralen. De koning riep hem op om de strijd voort te zetten tegen Willem van Oranje, wiens medestanders enkel konden rekenen op 'laster, schaamte en oneer bij hun verwanten en alle mensen van eer en begrip'.³⁵

De ommezwaai van Rennenberg zette vanzelfsprekend kwaad bloed bij de verbonden in de Unie van Utrecht. Zij bestempelden Rennenberg als een verrader en de resterende katholieken in de Unie van Utrecht werden nog sterker gewantrouwd. Net zoals zovele gebeurtenissen tijdens de Nederlandse Opstand, werd het voorval in de propaganda en pamflettenstrijd spoedig met een staatse en koningsgezinde interpretatie ingekleurd. Bij de eerste geruchten over de aarzelende houding van Rennenberg, hamerde de Friese rechtsgeleerde Aggaeus Albada, staats onderhandelaar in Keulen, op zijn traktaten over de noodzaak van het verzet tegen Filips II. Hij hoopte dat Rennenberg die zou lezen. Later werden de bewoners van Groningen – door de verspreiding van een apocriefe brief van Rennenberg – voor de mogelijke spionage van katholieken gewaarschuwd. In deze oranjegezinde visies had Joris van Lalaing het 'ware' vaderland (*patria*) verraden en de vrijheid en de privileges voor de vijand te grabbel gegooit.³⁶

Stereotiepen

Bijna vierhonderd jaar lang behoorde het 'verraad' van Rennenberg tot de onbetwiste canon van de Nederlandse geschiedschrijving. Twee invloedrijke chroniqueurs van de Nederlandse Opstand, Pieter Bor (1559-1635) en Pieter Corneliszoon Hooft (1581-1647), verankerden meteen een aantal motieven voor de wisselende partijkeuze van Rennenberg. Volgens Bor was Rennenbergs hart na balseming 'so verdorret en klein als een Walse noot' door berouw over zijn verraad. Of zoals het spreekwoord luidt: het verraad had zijn meester geloond.³⁷ In zijn *Nederlandsche historiën* schetste Hooft de graaf van Rennenberg als een man die zich opportunistisch had verzoend met het oog op rijkdom, maar eveneens stierf met berouw over zijn daden. 'Zijn trouwbreek strekte enen nagel aan zijn doodskist en werd geboet met een berouw, dat

zijn ziel doorsneed'.³⁸ Rennenberg had door zijn partijkeuze zijn eer en geweten verbeurd.

In de tweede helft van de achttiende eeuw werd Rennenbergs lot opnieuw een geliefd thema onder geschied- en tragedieschrijvers. Jan Wagenaar beschreef in zijn *Vaderlandsche Historie* hoe de graaf van Rennenberg de stad Groningen veroverde voor de 'Spanjaarden'. Enkele decennia later – in de druk van 1792 – visualiseerde de ets van Simon Fokke de tragiek van de gebeurtenis. Op de gravure verscheen het Groningse stadhuis – het symbool van de gekoesterde Groningse privileges – respectloos bezet door Spaanse soldaten, terwijl de Martinitoren trots aan de horizon verrees. De *echte* helden vochten nabij het lijk van de calvinistische burgemeester Jacob Hildebrants tegen de katholieke Rennenberg en diens troepen.³⁹ In 1789 bracht Jan Nomszoon het verraad op de planken in een geromantiseerde en geërotiseerde versie: Rennenberg werd 'smadelijk' verleid door de dochter van de Spaanse legercommandant Diego de Velasco.⁴⁰ Bijna een eeuw later, tussen 1873 en 1886, kwam door een tragedie van François van Heyst Rennenbergs levensverhaal andermaal op het toneel in de belangrijkste Nederlandse steden.⁴¹ Passie was opnieuw het hoofdmotief, maar ditmaal werd de katholieke Rennenberg verliefd op de dochter van de calvinistische Jacob Hildebrants. Rond deze tijd onderbouwde Jacobus Trosée het beeld van de graaf als een egoïstische huichelaar die het calvinisme, noch de Unie van Utrecht verdedigde.⁴² De geschiedschrijving moest zich aan deze *verbeelding* aanpassen. Na 1865 voelde H.O. Feith zich verplicht om zijn bronnenuitgave over Groningen stop te zetten omdat het

34 Filips II aan Farnese, 1/5/1580: ARA Aud 176 fol. 170 (origineel).

35 Filips II aan Rennenberg, 1581: ARA Aud 1396/3 s.f. (kopie).

36 P.A.M. Geurts, *De Nederlandse opstand in de pamfletten* (Utrecht 1983) 91 en 102; K. van Berkel, 'Aggaeus de Albada en de crisis in de Opstand (1579-1587)', *BMGN* 96 (1981) 1-25.

37 Bor, *Oorsprongk* II, 276.

38 Geciteerd naar: Rogier, 'Rennenbergs afval', 132.

39 Jan Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden, inzonderheid die van Holland, van de vroegste tyden af: Uit de geloofwaardigste schryvers en egte gedenkstukken samengesteld XXI* (Amsterdam 1790-1796) VII, 310. Zie ook de openingsillustratie van dit artikel.

40 J. Nomszoon, *De graaf van Rennenberg, Treurspel* (s.l. 1789).

41 D.F. van Heyst, *George de Lalaing, graaf van Rennenberg: historisch drama in vijf bedrijven en zes tafereelen* (Haarlem 1873). Voor de receptiegeschiedenis van dit toneelstuk: D.A. van Heyst, 'Levensbericht van David François van Heyst', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (1910) 195-209.

42 Trosée, *Het verraad van George van Lalaing*, passim.

'geene aangename lectuur' betrof. Uit de bronnen bleek immers dat de Groningse burgers zich koningsgezind hadden opgesteld en Rennenberg hulp boden bij diens 'verraad'.⁴³

Pieter Geyl (1887-1966) begon de deconstructie van die stereotiepen. Met zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* wou deze historicus aantonen dat de scheiding tussen Vlaanderen en Nederland op militaire toevalligheden berustte. Daarom herwaardeerde hij het verraad van Rennenberg als 'geen louter persoonlijke daad', maar als 'een daad van politiek, waarbij hij op wijdverspreide bijval in zijn stadhouderschappen mocht rekenen'.⁴⁴ De katholieke kerkhistoricus Lodewijk Rogier (1894-1974) ontpopte zich als Rennenbergs apologet door diens religieuze beweegredenen, zoals de angst voor een pauselijke excommunicatie, te onderstrepen. Rogier besloot dat Rennenberg – ondanks misschien mindere kwaliteiten – 'daarmee nog geen verrader wordt'.⁴⁵ H. L. Zwitser, ten slotte, plaatste het verraad van Rennenberg in een militaire context en toonde aan dat de edelman voornamelijk een strategische beslissing nam.⁴⁶

De traditionele beeldvorming werkt echter door tot op de dag van vandaag, zo ook voor het 'verraad van Rennenberg'. In de nationalistische geschiedschrijving was de vruchteloze belegering van Steenwijk een straf voor Rennenbergs verraad, terwijl de vestingbouwer Johan van den Kornput als held uit de strijd kwam. De stad Steenwijk richtte daarom in 2003 een standbeeld voor hem op, ondanks het feit dat – na zijn vertrek in 1582 – het stadje haast onmiddellijk door koninklijke troepen werd bezet en vervolgens jarenlang een koninklijk bolwerk bleef.⁴⁷ Ook het in 2005 verschenen jeugdboek *De Erfdochter van Rennenberg* van Eveline Bergwerf parafraseert in titel en thematiek het verraad van

Rennenberg. De dertienjarige schatrijke Louise, gravin van Rennenberg – overigens een fictief personage – moet kiezen tussen een verleidelijk aanbod van de (wrede) hertog van Alva en een hard leven als ballinge in Emden.⁴⁸ Zodoende kreeg Rennenberg een kwalijke reputatie, maar nieuwe inzichten tonen dat zijn verraad in zekere zin exemplarisch was voor zijn generatie, standsgenoten en zijn tijd. In 1999 beschreef Henk van Nierop een ander spraakmakend 'verraad' uit de Nederlandse Opstand, dat eveneens de angst voor 'overlopers' aantoonde.⁴⁹

Staatsvorming

Bevindingen uit recent adelsonderzoek plaatsen het verraad van Rennenberg ook in een nieuw perspectief. In de context van de vroegmoderne staatsvorming – en vooral het absolutisme – leefde lang de idee dat de adel zijn vechtende en invloedrijke positie opgaf, om in hofdienst een tamme invloedloze dienaar van de monarchie te worden. Dat beeld is intussen volledig achterhaald: de adel hielp enkel met de uitbouw van het vorstelijke bestuur omdat dit macht en prestige opleverde, ook aan het hof. Tegelijkertijd bleven edellieden tot aan het einde van het *Ancien Régime* – en eigenlijk nog deels daarna – de leidinggevende veldheren.⁵⁰ De edellieden waren allesbehalve willoze poppen in handen van de vorst of de 'moderne staat'. Arlette Jouanna toonde aan dat adelsethiek tot verzet aanspoorde, wanneer de koning slecht werd geadviseerd of optrad als enige regeerder of rechter. Wanneer edellieden zich openlijk ontevreden (*malcontent*) verklaarden, en daarom ook geweld gebruikten, kon dit voor de vorst grote gevolgen hebben.⁵¹ Wel kreeg het adelsdevies *consilio et auxilio* een meer geformaliseerde vorm: de vorst verleende de adel hoge ambten voor bestuur en troepen en hij nam hen op in zijn hofraad. Omgekeerd creëerden de bevoegdheden en inkomsten van deze ambten een brede machtsbasis voor individuele edellieden. Hans Cools noemde de door de Bourgondische hertogen verleende politieke en militaire ambten, niet toevallig 'aristocratische instellingen'.⁵² Door de Bourgondische staatsvorming ontwikkelden zich steeds meer (hoog)adellijke huizen bovengewestelijke aspiraties. Volgens Henri Pirenne koesterden deze edellieden als eersten een 'Nederlands-Bourgondisch

43 Verhaald in: Ros, *Rennenberg*, 1; 'Brieven en andere stukken betreffende den toestand van Groningen 1580-1593' H. O. Feith ed., *Bijdragen tot de Geschiedenis van Groningen* 1 (1864); 2, (1865) en 8 (1871).

44 P. Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* III (Amsterdam/Antwerpen 1948-1959) I, 268.

45 Rogier, 'Rennenbergs afval', 133.

46 Zwitser, 'Het verraad van Rennenberg'.

47 J. Van den Broek, *Groningen, een stad apart. Over het verleden van een eigenzinnige stad (1000-1600)* (Assen 2007) 524.

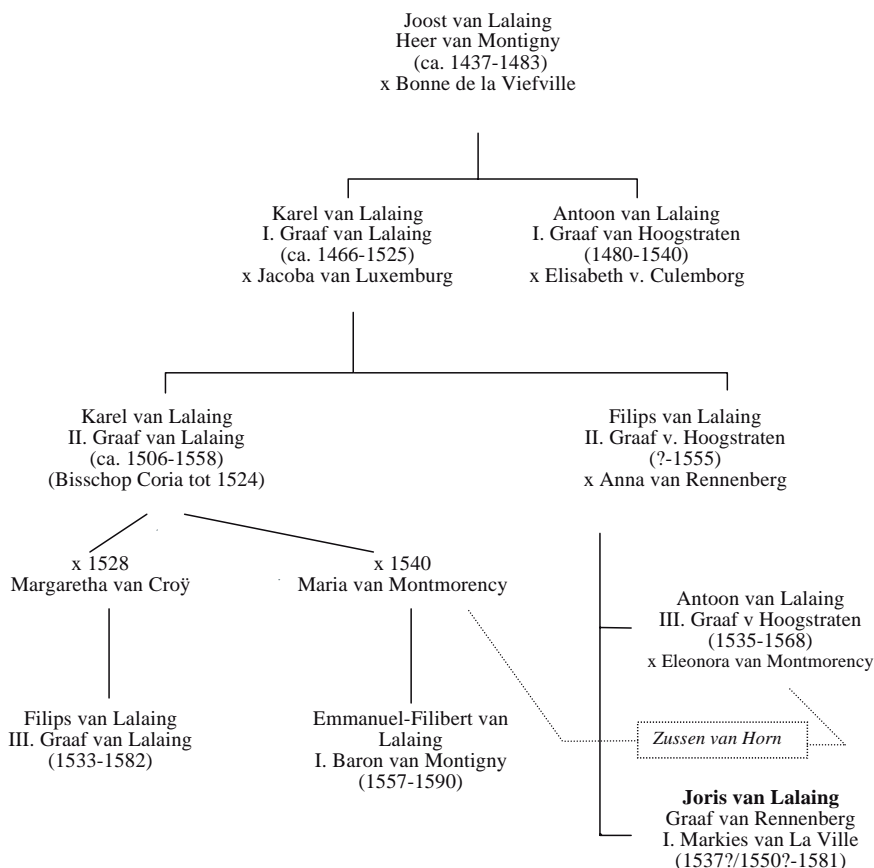
48 E. Bergwerf, *De erfdochter van Rennenberg* (Houten 2005).

49 H. Van Nierop, *Het verraad van het Noorderkwartier. Oorlog, terreur en recht in de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 1999) 113.

50 Asch, *Nobilities in transition*, 80-98 en 126-132.

51 A. Jouanna, *Le devoir de revolte. La noblesse française et la gestation de l'état moderne* (Parijs 1989) 8.

52 Cools, *Mannen met Macht*, hoofdstuk II, 29-46.

Patrilineaire stamboom van de familie Lalaing.

nationaal gevoel'. Zo kon hij de geboorte van België reeds in de Middeleeuwen ontwaren.⁵³ Rosenfeld meende dat voor provinciale gouverneurs de *patria* hun oorsprongsgewest of ambtsgebied oversteeg.⁵⁴

Joris van Lalaing kwam dan wel uit een Henegouws geslacht en voerde de titel van de Henegouwse heerlijkheid La Ville bij Bergen, toch werd hij naar alle waarschijnlijkheid op het kasteel van Hoogstraten in Brabant geboren en opgevoed. Het is onjuist om op basis van zijn herkomst meteen te concluderen dat hij 'onervaren en met de verhoudingen in het Noorden onbekend' was, zoals Fokke Ros deed in 1964.⁵⁵ De nicht van Rennengs moeder was met een jonker uit de Ommelanden gehuwd.⁵⁶ Door de stadhouderschappen van zijn familie in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelre⁵⁷ was het allesbehalve vreemd dat hij door de Staten-Generaal tot stadhouder

van de noordoostelijke provincies werd aangeduid. Pieter Geyl vond de keuze voor Joris van Lalaing uit Henegouwen zelfs *natuurlijker* dan die voor Jan van Nassau in Gelre. Nassau was dan wel een jongere broer van Willem van Oranje, toch had hij zijn hele leven in het Heilig Roomse Rijk gewoond. Daarmee vergeleken was Rennenberg een ware 'Groot-Nederlander'.⁵⁸

De graven van Hoogstraten hadden bovendien een politiek gevoerd om dicht bij het hof aanwezig te zijn en toegang te verwerven

53 Pirenne, *Histoire de la Belgique* III, *passim*.

54 Rosenfeld, *The provincial governors*, 14.

55 Ros, *Rennenberg*, 27.

56 *Ibidem*, 22 en 34.

57 H. Cools, 'Équilibres ou déséquilibres régionaux au sein de l'aristocratie des Pays-Bas (1477-1530)', in: *Les élites nobiliaires dans les Pays-Bas au seuil des temps modernes. Mobilité sociale et service du pouvoir* (Brussel 2001) 49-82, aldaar 71-73.

58 Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* I, 260.

tot de politieke besluitvorming. De eerste graaf van Hoogstraten, Antoon, bouwde een *hôtel* in Mechelen, nabij het hof van regentes Margaretha van Oostenrijk en later ook een woningvlak naast het paleis op de Coudenberg. Rennenbergs oom, Karel van Lalaing, leidde in 1557 en 1558 *ad interim* het landsbestuur aan het Brusselse hof, terwijl de koning en de landvoogd op veldtocht waren.⁵⁹ Rosenfeld illustreerde de opvatting van *patria* aan de hand van deze twee personages. Terwijl Antoon zich oorspronkelijk *à la française* kleepte, zou hij zich geleidelijk een 'Hollandse stijl' aanmeten. Karel verduidelijkte dat hij zich *le plus lourde flameng* voelde, geen Brabander of Henegouwer.⁶⁰ Rennenbergs broer, Antoon van Lalaing, derde graaf van Hoogstraten, werd in 1556 *gentilhomme de la casa* van Filips II en in 1559 ridder van het Gulden Vlies.⁶¹

Na de Beeldenstorm kreeg Antoon van Lalaing door zijn prestige en aanzien onmiddellijk belangrijke taken.⁶² De pensionaris van Mechelen had aan Margaretha van Parma gevraagd om Antoon van Lalaing af te vaardigen, omdat Hoogstraten er zijn *hôtel* had en diens moeder daar verbleef. De graaf slaagde erin de rust min of meer te herstellen – onder andere door meteen zes beeldenstormers (waaronder kinderen) terecht te stellen – en de katholieke eredienst en de Sacramentsprocessie opnieuw doorgang te laten vinden. Toch had hij tegenover de stadsbevolking in haar geheel een milde politiek toegepast door (zonder afspraak) gratie af te kondigen op de

Grote Markt.⁶³ Dat werd hem door sommigen – en vooral door de landvoogdes – niet in dank afgenomen. Aan het hof weigerde Margaretha van Parma hem nog in audiëntie te ontvangen; Hoogstraten nam haar die beslissing op zijn beurt zeer kwalijk. De landvoogdes benoemde hem uit noodzaak wel nog tot interim-gouverneur van Antwerpen, naast Oranje. Antoon had geweigerd een nieuwe eed af te leggen ter verdediging van de koning en het geloof, omdat hij die al gezworen had als ridder van het Gulden Vlies. Zoals gevraagd, kreeg Antoon – maar slechts door bemiddeling van zijn moeder – ontslag van zijn taken, waarop hij, net als Oranje, vertrok naar het Heilig Roomse Rijk voor 'familiezaken'.⁶⁴ In september 1567 werd Antoon gedagvaard door de Raad van Beroerten. Vooral het plakkaat in Mechelen met 'de afschaffing van de inquisitie, een generaal pardon en gewetensvrijheid voor eenieder' werd hem ten laste gelegd.⁶⁵ Geholpen door de *spindoctors* van Willem van Oranje, gaf Hoogstraten een *défense* uit. Hij verdedigde zich op basis van de statuten van het Gulden Vlies, maar ook op de Brabantse Blijde Inkomst.⁶⁶ Toch werd hij bij verstek veroordeeld tot verbanning en confiscatie van zijn goederen.⁶⁷

Het is voorbarig geweest van enkele geschiedschrijvers om Rennenberg als politiek onervaren te beschouwen.⁶⁸ Rennenberg was geen ongeletterde barbaar of onervaren vechtersbaas: als liefhebber van poëzie en *artes* was hij zeer bedreven in Grieks, Latijn en 'andere spraken'.⁶⁹ Het is niet zeker of hij lessen aan de universiteit volgde, maar zijn neef Filips deed een *grand tour* in de stijl van de humanistische *peregrinatio academica*. Als bevelhebber van een ordonnantiegebied⁷⁰ en *ad interim* gouverneur van Mechelen, had Rennenberg vanaf 1572 gedaan wat zijn standsgenoten deden.⁷¹ Bovendien was hij opgegroeid in een familie die sterk was benadeeld door het vonnis van de Raad van Beroerten. Dat inspireerde hem eerst tot steun aan de Staten-Generaal, maar het aanbod van Farnese en Filips II kon een deel van het grote familieverlies teniet doen. Farnese herinnerde Rennenberg aan 'de voordelen die uw voorouders kregen van de voorouders van de koning, en hetgeen de koning voor Rennenberg in diens jeugd had gedaan.' Hij wees er ook op 'hoe goed zijn *parens et amys* zich inzetten voor de goede dienst van de koninklijke majesteit, de grootste eer

59 M. Baelde, *De collaterale Raden onder Karel V en Filips II (1531-1578). Bijdrage tot de geschiedenis van de centrale instellingen in de zestiende eeuw* (Brussel 1965) 175-176.

60 Rosenfeld, *Provincial Governors*, 14-16.

61 *La Casa del Rey* II, 238.

62 Born, *Les Lalaings*, 333-335.

63 V. Soen, *Geen pardon zonder paus! Studie over de complementariteit van het koninklijk en pauselijk generaal pardon (1570-1574) en over inquisiteur-generaal Michael Baius (1560-1576)* (Brussel 2007) 148-149.

64 Born, *Les Lalaing*, 337-340.

65 *Cargos contra el Conde de Hoochstratte*, s.d.: ARA Fonds Raad van Beroerten (RvB) 154 fol. 83-84.

66 Antoon van Lalaing, *La défense de messire Antoine de Lalaing contre les fausses et appostées accusations des cas contenus ès lettres patentes d'adjournement personnel impétrées à sa charge*, Société des bibliophiles de Mons ed. (Bergen 1838).

67 Stukken van het dossier van confiscatie: ARA RvB 395 (vereffening schulden en overnemen pachten).

68 J. Martínez Millán en S. Fernández Conti, *La monarquía de Felipe II: La Casa del Rey* II (Madrid 2005) II, 238.

69 Citaat uit Bor, *Oorsprongk* II, 276. Wordt gevolgd door: Born, *Les Lalaing*, 341.

70 Van 1573-1576 had hij onder meer bevel gevoerd over een vendel uit de ordonnantiegebied van Filips van Lalaing: ARA Aud 1729/3 map C.

71 ARA Aud 1729/3 map C; Born, *Les Lalaings*, hfdst. VIII, 341.

die een *homme de bien* kan verwerven in deze wereld'. Hij hoopte dat Rennenberg deze raad ter harte zou nemen en doen 'hetgeen de deugdvolle en edele man moet doen voor zijn landsheer en zijn soeverein heer'.⁷²

Beide zijden beloofde in het conflict de meest voordelige positie voor de adel in het algemeen, en voor Rennenberg in het bijzonder. Binnen het regime van de Staten-Generaal had hij de titel van 'Hoofd van Zijne Majesteits Financiën' gekregen, wat hem belangrijke inkomsten opleverde.⁷³ Oranje kon de mooie beloftes aan de adel echter steeds moeilijker volhouden, omdat in de Staten-Generaal de stedelijke elites en de calvinisten machtiger werden. Toen de calvinisten in Gent een nieuwe beeldenstorm lanceerden, startte Joris' neef, Emmanuel-Filibert van Lalain de beweging van de *Malcontents* binnen het staats regime.⁷⁴ Die ageerden nu niet tegen de koning, maar tegen de Calvinistische Republiek. Eén kroniek noemt Rennenbergs 'malecontenterye' als oorzaak van zijn overstap naar de koninklijke partij.⁷⁵

In de Traktaten van Atrecht en Bergen (mei en september 1579) had Farnese aan Rennenbergs familieleden mooie vooruitzichten gegeven. Zo waren er voor de gereconcilieerde adel plaatsen voorbehouden in de nieuwe Raad van State.⁷⁶ Uiteindelijk werd Rennenberg op basis van het vredesaanbod van Keulen, de Pacificatie van Gent, het Eeuwig Edict en de Traktaten van Atrecht en Bergen verzoend.⁷⁷ De (Spaanse) monarchie bood Rennenberg de beste bescherming voor zijn geloofsovertuiging, een cruciale zaak die de adel in heel Europa belette één front tegen de vorst te vormen. De graaf had er nooit een geheim van gemaakt dat hij 'in het oude katholieke geloof wou blijven'.⁷⁸ Als staats gouverneur had hij aan Groningen meteen de voorwaarde gesteld dat de stad geen verandering in de katholieke religie mocht toestaan. Hij schreef ook duidelijk aan Jan van Nassau dat hij *ondanks* zijn geloof 'derselber getrewer freundt' wou blijven, een klassieke formule van verstandsverhouding onder edellieden.⁷⁹ Toch waren er verschillen met de strikte orthodoxie die Filips II voorstond. Jan Fonck verdacht Rennenberg er zelfs even van 'lutheraan' te zijn, maar beschuldigde later enkel nog diens kapelaan.⁸⁰ Farnese verwachtte in de eerste plaats dat Rennenberg in zijn ambtsgebieden op zoek ging naar de door cal-

vinisten verjaagde pastoors. Als ze nog steeds katholiek waren, moest hij ze terug in dienst stellen om de zielzorg te verzekeren.⁸¹

Patronage

Zoals de traditionele historiografie, zochten de bovenstaande paragrafen verklaringen voor Rennenbergs verzoening met de koning in politieke ideeën over stand, staat en religie en de moeizame relaties tussen de soeverein en adel. Ondertussen is tegen die verklaringsmoedellen een krachtige reactie ontstaan vanuit de sociale wetenschappen: via netwerkanalyse 'herdenken' sociologen en historici de geschiedenis in termen van relaties en betekenisgeving binnen netwerken. 'De' staat of 'de' adel heeft immers nooit bestaan, maar het begrip kreeg telkens opnieuw vorm door coalities en netwerken van belanghebbenden. Voor de vroegmoderne tijd is de netwerkanalyse een dankbare aanpak, zoals Wolfgang Reinhard dat in zijn pioniersstudie uit 1979 aantoonde. Tijdens de laatste decennia hebben hoofdzakelijk Franse en Angelsaksische historici intensief patronage en cliëntelisme bij en onder edellieden uitgeplozen. In die context definieerde Sharon Kettering adellijke patronage als een materiële band tussen beschermheer (patroon) en beschermeling (creatuur), mogelijk aangevuld met een affectieve band.⁸²

72 Farnese aan Rennenberg, 7/11/1579: ARA Aud 589bis stuk 6.

73 Ros, *Rennenberg*, 108.

74 V. Soen, 'Les Malcontents au sein des États-Généraux rebelles aux Pays-Bas (1578-1581): Défense du pouvoir de la noblesse ou défense de l'orthodoxie?', in: A. Boltanski en F. Mercier ed., *La noblesse et la défense de l'orthodoxie XIII-XVIIIe siècles*, Rennes (ter perse).

75 Ros, *Rennenberg*, passim.

76 H. de Schepper, 'De mentale reconversie van de Zuidnederlandse hoge adel na de Pacificatie van Gent', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 89 (1976) 420-428.

77 *Akte met de intentie van reconciliatie door Rennenberg*, 4/03/1580: ARA Aud 588 fol. 74 en 84, cf. 1396/3 s.f. (kopie).

78 É. Carlier, *Valenciennes et le roi d'Espagne au XVIe siècle: études historiques* (Valenciennes 1879) 289-293.

79 Rennenberg aan Jan van Nassau, 30/3/1579, uitgegeven in: J.A.C. Trosée, *Historische Studiën*, XIII-XV. Dit is een correctie op de uitgave door Groen van Prinsterer (waarop hij vaak kritiek had), *Archives* VI, 598-600 (DCC-CLXXIX).

80 Jan Fonck, *Advies over de verzoening van Rennenberg*, s.d. [omstreeks 08/1579]: ARA Aud 587/1 s.f. (Italiaans).

81 *Instructie voor Igram van Mechelen, Johan de Mepsche, Pierre de Fritema en George van Westendorp*, n.a.v. de Raad van State in Bergen, 08/07/1580: ARA Aud 795 fol. 320-322 (Frans, kopie).

82 S. Kettering, *Patronage in Sixteenth- and Seventeenth-Century France* (Aldershot 2002); W. Reinhard, *Freunde und Kreaturen, 'Verflechtung' als Konzept zur Erforschung historischer Führungsgruppen* (München 1979) 35-41; E. Haddad, 'Noble clientèles in France in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: A Historiographical Approach', *French History* 20 (2006) 75-109.

Helaas biedt patronage geen verklaring voor de keuze vóór of tegen de Opstand, zoals Henk van Nierop heeft aangetoond. De kwestie van het Eedverbond der Edelen *verdeelde* de Hollandse aristocraten in 1566, ondanks het feit dat zij onderling verwant waren. In 1572 deed het dilemma over steun aan of het verzet tegen Willem van Oranje en de Watergeuzen dit opnieuw, maar volgens andere breuklijnen dan in 1566. Daarbij scheidden ook soms de wegen van patroonheren en creaturen. Adellijke partijkeuzes werden bovendien niet louter gemaakt op basis van grondbezit in koninklijk of opstandig gebied.⁸³ Ook het geval Rennenberg toont aan dat conflicten over benoemingen en patronage niet *a priori* politieke steun uitsloten. In 1564 kwam Oranje in aanvaring met Hoogstraten over de benoeming van diens oom Herman als proost van Sint Salvator in Utrecht. Oranje wou immers zijn jongere broer Hendrik op die lucratieve post laten benoemen maar Hoogstraten eiste dit op voor de Rennens, die jarenlang kanunniken in dat adellijk Utrechts kapittel hadden geplaatst. De zogenaamde brieven uit Segovia van oktober 1565 beslisten uiteindelijk dat Herman van Rennenberg proost werd, maar dat Hendrik van Nassau een jaargeld kreeg.⁸⁴ Toch verleende Hoogstraten de prins van Oranje hulp bij zijn Brabantse inval in 1568. Op zijn beurt steunde Willem van Oranje, na Hoogstratens dood, diens broer Rennenberg.

Desalniettemin geeft de patronage- en familiecontext interessante vingerwijzingen. Na de verzoening van Rennenberg, benoemde Filips II nog in datzelfde jaar Herman van Rennenberg als aartsbisschop van Utrecht, maar die heeft nooit bezit kunnen nemen van zijn bisschopszetel door de oorlog in het gebied.⁸⁵

Rennenbergs beslissing tot verzoening betekende materiële winst én verlies. Bij zijn reconciliatie verkreeg hij opnieuw de inkomsten uit zijn Henegouwse bezittingen, al hadden die erg geleden onder de oorlogshandelingen van 1572.⁸⁶ Van de 10.000 *écus pistolets* die hem contant beloofd waren, kreeg hij meteen al 3.000 pond groten Vlaams via de onderhandelaars in Keulen en de koninklijk ontvanger in Groningen.⁸⁷ Jacques Coudenhove moest meteen voor de rest van het beloofde bedrag onderhandelen bij de landvoogd in Maastricht.⁸⁸ Farnese beloofde dat hij bij de eerste ontvangst van geld van de koning, Rennenberg het resterende bedrag zou zenden.⁸⁹ Toch leed Rennenberg door zijn reconciliatie ook verlies: zijn goederen in Holland, Brabant en Utrecht (het slot Zuylen) werden in 1580 verbeurd verklaard. Vanzelfsprekend probeerde Rennenberg daarvoor verschillende malen een schadeloosstelling te krijgen van Farnese.⁹⁰ Herman van Rennenberg protesteerde nog bij de Staten tegen de confiscatie van de heerlijkheid Zuylen, die hij enkel had geschonken 'mocht zijn neef niet eerder dan zichzelf sterven'.⁹¹

Niet alleen de koninklijke onderhandelaars, maar ook de Unie van Utrecht zette hoog in op Rennenberg, eveneens met aanlokkelijke voorstellen. Patronage gebeurde nu eenmaal op basis van gunsten, die geld in het laatje brachten. Toen Willem van Oranje lucht kreeg van de particuliere onderhandelingen in Keulen, stuurde hij meteen twee raadsheren naar Rennenberg in Groningen. Die hebben naar het schijnt de hand van Oranjes dochter aangeboden, opdat de graaf bij de Unie van Utrecht zou blijven.⁹² Ook toen Rennenberg al formeel met Filips II verzoend was, probeerde de Unie hem nog voor haar te winnen met de belofte zijn in beslag genomen goederen vrij te geven.⁹³

Vooraf de positie van koninklijk stadhouder bracht Rennenberg inkomsten en prestige. Door zijn legitieme benoeming kon hij de aanspraken van Caspar de Robles, heer

83 H. F. K. Van Nierop, *Van ridders tot regenten. De Hollandse adel in de zestiende en de eerste helft van de zeventiende eeuw* (Dieren 1984) hoofdstuk VII; idem, 'Willem van Oranje als hoog edelman: patronage in de Habsburgse Nederlanden', *BMGN* 99 (1984) 651-676. Toch voor de hoftaken genuanceerd bij M.-A. Delen, *Het Hof van Willem van Oranje* (Amsterdam 2002).

84 Rosenfeld, *Provincial Governors*, 41.

85 Doordat de streek in rebelse handen was, kon hij nooit in functie treden en bleef hij resideren in Luik: Post, *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16^e en de 17^e eeuw* (Amsterdam 1945) I, 282.

86 Joris van Lalaing aan Berty; 15/02/1574: ARA Aud 1729/3 map C fol. 9.

87 *Akte met de intentie van reconciliatie van Rennenberg*, 4/03/1580: ARA Aud 588 fol. 74 en 84, cf. 1396/3 s.f. (kopie).

88 De niet verder geïdentificeerde heer Cruyker: ARA Aud 1396/3 fol. 4.

89 *Belofte aan Jacques Coudenhove in Maastricht*, 5/04/1580: ARA Aud 588 fol. 73.

90 Rekwest met akkoord van Farnese op 20/07/1581: ARA Aud 1396/3 fol. 10.

91 Ros, *Rennenberg*, 18, voetnoot 6.

92 Carlos d'Aragona, hertog van Terranova aan Filips II, 23/11/1579: AGS, Secretaría de Estado [voortaan AGS E] 2845, s.f., samengevat in Lefèvre, *CPhII* I, 718 (1247).

93 *Instructie gegeven byden Eertshertoge van Oostenrycke (...) ende den Prince van Oraignen (...) ende de Generale Staten (...)*, 25/05/1580: ARA Aud 654 fol. 48-50; Website Instituut Nederlandse Geschiedenis, 'De correspondentie Willem van Oranje', 12174. <http://www.inghist.nl/Onderzoek/Projecten/WVO> [08-07-2009]

van Billy en de vorige rechtmatige koninklijk stadhouder ontcrachten, zoals Zwitter dat mooi aantoonde.⁹⁴ Rennenberg's medestanders wantrouwen nog tot in 1580 *Billystes of Roblistes* en werden hen uit het bestuur van de stad.⁹⁵ In oorlogstijd was Rennenberg's patronagebasis als stadhouder overigens groter dan in vreedstijd. Omdat Rennenberg – na de arrestatie en de emigratie van protestanten – vacatures mocht invullen, kon hij zo een belangrijk netwerk opbouwen en anderen aan zich binden. Voor Farnese moest Rennenberg er vooral op toezien dat de nieuwe benoemingen 'goede katholieken' waren. Als gouverneur moest hij de koninklijke justitie herstellen, zodat er recht kon geschieden voor de inwoners. Hij moest ook zorgen dat alle 'steden, dorpen, forten, gemeenschappen en particuliere personen die zich wilden verzoenen, in gratie werden ontvangen'.⁹⁶ Ook Rennenberg's creatuur Jacques Coudenhove haalde profijt uit de onderhandelingen die hij met en later voor Rennenberg voerde. Toen hij naar de koning in Lissabon reisde, gaf die hem de titel van ridder.⁹⁷ Ten slotte kreeg Coudenhove in 1584 een benoeming tot *gentilhombre de la boca* en de daaraan verbonden inkomsten, en later ook nog de post van valkenier in de Nederlanden.⁹⁸

Rennenberg kon zijn opgebouwde patriomonium niet doorgeven aan een eigen nageslacht. Volgens Bor liet Joris drie bastaarden na, Abraham, Filips en David⁹⁹; in ieder geval stierf Rennenberg zonder gehuwd te zijn. In de vroegste kroniek over het verraad van Rennenberg had Rienk Fresinga het over de liefde van Rennenberg voor Maria van Brimeu, weduwe van de graaf van Megen, die later hertrouwde met een ander invloedrijke edelman, zoon van de hertog van Aarschot. Uiteindelijk voerden de graven van Lalaing en Hoogstraten toch een politiek om hun gebieden in woelige tijden bijeen te houden. Na Rennenberg's dood gingen zijn goederen naar zijn neef Willem van Lalaing. Diens zoon, Antoon van Lalaing, vijfde graaf van Hoogstraten, huwde in januari 1610 met zijn volle nicht Maria van Berlaymont, via haar moeder *douairière* van de Lalaings. Zo verstrengelden in de zeventiende eeuw opnieuw twee familietakken die aan het begin van de zestiende eeuw waren gesplitst, hoewel de titels dit niet meer verraadden.

Particularisme

Volgens een Geuzenliedje was Rennenberg helemaal geen protagonist: het waren de Groningers die de graaf overhaalden om zich voor de koning te verklaren. 'Van de Unie willen wij afscheyden en beköpen (omkopen) Juryen van Laleyne, De sal uns bystaen'.¹⁰⁰ Volgens Pieter Bor, zei Rennenberg op zijn sterfbed: 'O Groeningen, Groeningen, waartoe hebt gy my gebracht? Ik mag my wel beklagen, den dag dat ik u sag'.¹⁰¹ Ook Fokke Ros schreef in zijn studie over Groningen: 'Te vaak leek de onredzame stadhouder in het bedrijf van Groningens afval slechts de rol van een figurant te spelen om te mogen gelden als de geestelijke vader van de Putsch'.¹⁰² Lokale verhoudingen hebben de keuze tussen verzet of verzoening dus vaak heel specifiek ingekleurd. Chris Hibben bijvoorbeeld heeft beschreven hoe Gouda, eenmaal aan rebelse zijde, door zijn 'pacifisme en particularisme' de grote pleitbezorger van vredesonderhandelingen met de koninklijke partij werd.¹⁰³ Henk van Nierop heeft aangetoond hoe de angst voor het 'verraad van het Noorderkwartier' niet alleen samenhang met de geografische ligging, maar ook met de oude 'vrijheden' van dit gebied.¹⁰⁴

Het particularisme vierde hoogtij in Groningen en de Ommelanden; ondanks een Unie van Stad en Lande in 1482 bleven de verhoudingen precair. Groningen profileerde zich steeds meer als regionaal handelscentrum en bezat ook verregaande rechten op het omliggende territorium van Gorecht en Oldambt. De Ommelanden daarentegen beriepen zich op hun 'Friese Vrijheden' of hun 'heerloosheid' om zelfbestuur te verwerven. Pas in 1536 verwierven de Habsburgers deze

94 Zwitter, 'Het 'verraad' van Rennenberg', 183-200.

95 Ros, *Rennenberg*, 41.

96 *Instructie voor Igram van Mechelen, Johan de Mepsche, Pierre de Fritema en George van Westendorp*, n.a.v. de Raad van State in Bergen, 08/07/1580 : ARA Aud 795 fol. 320-322 (Frans, kopie).

97 Filips II aan Farnese, 27/09/1581: ARA Aud 177 fol. 146 (origineel, Frans). Filips II aan Farnese, 16/01/1582: ARA Aud 178 11 (origineel).

98 *Casa del rey*, I, 566-56, Althans volgens Herckenrode en Vegiano, *Nobiliaire*, 536.

99 Bor, *Oorsprongk*, II, 276 en hernomen in Born, *Les Lalaing*, 346.

100 Geciteerd in Ros, *Rennenberg*, 2.

101 Bor, *Oorsprongk*, II, 276.

102 Ros, *Rennenberg*, 196-197.

103 C. C. Hibben, *Gouda in Revolt. Particularism and Pacifism in the Revolt of the Netherlands 1572-1588* (Utrecht 1983).

104 Van Nierop, *Verraad van het Noorderkwartier*, passim.

Stadsbeeld Groningen. Aan de zuidkant van de stad ziet men nog de zogenaamde dwangburcht die Alva liet oprichten na de slag bij Jemmingen. Rennenberg besliste eind 1576 dat de burcht opnieuw mocht worden afgebroken, zoals ook met andere gelijkaardige citadellen gebeurde na de Pacificatie van Gent.

Bron: *Groninga, opulenta populosa, et validè contra hostiles insultus munita Phrisi [a]e urbs (...)*, uit: Georg Braun en Franz Hogenberg, *De praecipuis, totius universi urbibus, liber secundus*, (Keulen/Antwerpen, ca. 1575) Rijksuniversiteit Groningen, Universiteitsbibliotheek, foto Dirk Fennema

gebieden en in 1548 werd dit *pays de nouvelle conquête* definitief het meest noordoostelijke gewest van de Zeventien Provinciën. De stadhouders (*luitenanten*) van de Habsburgers kwamen in Groningen tussen hamer en aambeeld terecht.¹⁰⁵ Vanaf die datum traden Stad en Lande als één 'provincie Staten' op, maar ze behielden een statenvergadering 'met twee ledematen'. In 1575 bliezen de Ommelanden de Unie op en hun Staten vergaderden vanaf toen onafhankelijk van elkaar.

Stad en Ommelanden hadden aanvankelijk weinig bezwaren tegen de voorlopige aan-

stelling van Rennenberg. Integendeel, bij zijn *Geluksalige Aencompste* in december 1577 boden ze hem wijn, een vette os en ook nog eens twee Friese hengsten aan, evenwel met de uitdrukkelijke vraag om de Groningse privileges te verdedigen.¹⁰⁶ Bij de eerste vergadering kwamen Rennensbergs familiebanden met een jonker uit de Ommelanden aan bod. Vlak daarna raakte Rennenberg verwickeld in het getouwtrek tussen Stad en Ommelanden over het stapelrecht.¹⁰⁷ Rennenberg leek al meteen partij te kiezen door de eerste samengeroepen Statenvergadering in *ter Broeren* (Minderbroederklooster) te laten doorgaan. Dat was de plaats waar de Ommelander Staten vergaderden en dit tegen de zin van de Staten van de Stad die in het Raadhuis bleven

105 F. Postma, 'De mislukte missie van mr. Maarten van Naarden als luitenant-stadhouder van Stad en Lande 1541-1557', *BMGN* 120 (2005) 1-27.

106 Ros, *Rennenberg*, 21-22.

samenkomen. Rennenberg liet ook toe dat de Ommelander bevolking zich bewapende, wat de *stadgers* als een aanslag op hun veiligheid zagen. Rennenberg gaf hen bovendien de toestemming om de schans op Delfzijl, door Alva gebouwd voor de verdediging van Groningen, zelf te bewaken. Na een korte tijd had de stad een hele reeks klachten over de nieuwe stadhouder¹⁰⁸ en steunde hem niet openlijk in zijn kandidaatstelling voor het definitieve stadhouderschap. Het conflict escaleerde toen de Groningse magistraat ook nog eens gedeputeerden van de Ommelander Landdag gevangen liet zetten. Het vrije deel van die Landdag trok zich in Winsum terug met toestemming van Rennenberg. Ook de bemiddelingspoging van Marnix van Sinte-Aldegonde mislukte toen.

Niet alleen de bestuurlijke indeling, maar ook het geloofsvraagstuk verdeelde Stad en Land. De ontwikkelingen in Friesland en het vlakbij gelegen ballingenoord Emden bepaalden de godsdienstige verhoudingen in Stad en Land. Na Rennenbergs aankomst rees de vraag of het in 1559 nieuw opgerichte bisdom moest worden afgeschaft, zeker na de dood van Johannes Knijff, de eerste bisschop van Groningen. In januari 1578 werden sommige katholieken door gereformeerden gevangengezet; ze konden na een week opnieuw vrijuit gaan. Arnoldus Nijlen kreeg toen tijdelijk huisarrest. Bijeenkomsten van gereformeerden zorgden ook voor tumult en onrust in de stad. Geleidelijk groeide de angst dat de Staten-Generaal de stad Groningen garnizoenen zou opleggen. Een katholieke groep, de *Malcontenten*, zocht aansluiting bij Rennenberg – ook zij hadden contacten met Farnese – en zo werden de voorbereidingen voor het ‘verraad’ getroffen. De stad die hem eerst zo vijandig was, werd uiteindelijk Rennenbergs bondgenoot. Farnese beloofde de stad door nogmaals stellig te beloven dat het stapelrecht enkel aan Groningen voorbehouden bleef.¹⁰⁹ De uitdrukkelijke keuze van Rennenberg voor de koning en de katholieke religie vormde een duidelijk signaal in deze verwarrende strijd. Vele teruggekeerde ballingen ontvluchtten opnieuw haastig de stad. Toch betekende dat niet dat er nu rust en vrede binnen én buiten de stadsmuren heerste. Alle combinaties waren nog steeds mogelijk. Zo was er bijvoorbeeld de stadssecretaris Johan Julsing die zijn dagboek ‘geheim’ hield: hij was dan wel een vurig verdediger van de Stad – zijn *patria* –

en het stapelrecht, toch beleed hij heimelijk het calvinisme.¹¹⁰

Het stadhouderschap van Rennenberg in Friesland maakt het verhaal nog complexer. De Friese Staten weigerden ook de Pacificatie van Gent te erkennen omdat de Staten-Generaal hadden gezworen geen inbreuk te plegen op de Friese privileges over belastingbetaling.¹¹¹ Ook daar moest de graaf bij de Staten geld losweken om de troepen te betalen voor hun vertrek. Voor die betalingen verkregen de Friese standen de erkenning van hun privileges uit 1524, toen het gewest bij het Habsburgse rijk werd gevoegd. Omdat Rennenberg het ook in Friesland moest opnemen tegen andere kandidaten, probeerde hij de Staten welwillend te houden met de belofte dat ‘niets zou veranderen’. Hij moest met lede ogen aanzien hoe de bisschop van Leeuwarden, Cunerus Petri, gearresteerd werd toen de Staten-Generaal beval verdachte personen vast te zetten.¹¹²

Later raakten de Staten van Friesland verdeeld over de kwestie van de Unie van Utrecht. Terwijl de voorstanders van de ‘nadere Unie’ lang in de minderheid waren, kregen die door de mislukking van de vredesonderhandelingen in Keulen steeds meer aanhang. Rennenberg volgde in Friesland een voorzichtige politiek, waarbij hij zichzelf zo weinig mogelijk compromitteerde op politiek en religieus vlak. Zijn verzoening lokte in Friesland meteen een sterke anti-katholieke reactie uit: de minderbroeders en de kanunniken moesten Leeuwarden verlaten en enkele beelden werden meteen vernield. De nieuwe Landdag koos vervolgens uitdrukkelijk voor de gereformeerde religie, waarop enkele tientallen priesters een examen aflegden om predikant te worden.¹¹³ Zo had Rennenbergs optreden de rooms-katholieke religie (tijdelijk) gered in Groningen om haar in Friesland verloren te laten gaan.

De stad Groningen bleef aan de frontlinie liggen. Vooral de neef van Willem van Oranje, Willem Lodewijk, gouverneur van Fries-

107 Van den Broek, *Groningen*, 63-67.

108 Ros, *Rennenberg*, 37.

109 *Ordonnantie van Farnese over stapelrecht in Groningen*, 15/04/1581: ARA Aud 1428/4 s.f.

110 Johan Julsing, *Het geheime dagboek van de Groninger stadssecretaris Johan Julsing 1589-1594*, J. Van den Broek ed. (Assen 2006).

111 Woltjer, *Friesland in hervormingstijd*, 248-249.

112 Ibidem, 268.

113 Ibidem, 310-311.

land en Groningen besteedde bijna tien jaar van zijn leven aan dit beleg. In 1587 werkte hij met hulp van enkele Groningers een aanvalsplan uit, gebaseerd op krijgslisten, toen de algemeen gangbare alternatieven voor oorlogsvoering.¹¹⁴ Pas in juni 1594 kreeg Willem Lodewijk het fiat van de Staten-Generaal om, samen met prins Maurits van Nassau, de beslissende aanval te beginnen.¹¹⁵ De strijd werd onderbroken door onderhandelingen, maar de verovering ging uiteindelijk gepaard met geweld. Op 23 juli werd het *Tractaat van Reductie ender Reconciliatie der Stadt, burgeren ende ingesetenen van Groeninghen* door beide krijgsheren getekend. Het erkende de oude Groninger privileges maar liet enkel nog de gereformeerde religie toe. Arnoldus Nijlen trok zijn conclusies en verliet de stad 's nachts, samen met de koninklijke troepen. De volgende dag klonk rond drie uur 's middags het *Wilhelmus van Nassouwe* vanaf de Martinitorren.¹¹⁶

Conclusie

'De Graaf van Lalaing verdient in eeuwigheid geprezen, die 's Konings Schoonzoon [Albrecht van Oostenrijk] trouw zijn hulde heeft bewezen.'¹¹⁷ Zo luidt de vertaling van het Latijnse lofdicht van Joannes Moerxius op de achttienjarige Antoon van Lalaing, vijfde graaf van Hoogstraten, naar aanleiding van het Twaalfjarig Bestand in 1609. Vrouwe Fortuna had het rad gedraaid: de ene Lalaing-Hoogstraten werd nog verketterd voor zijn keuze voor de monarchie, maar de andere werd daarvoor verheerlijkt. Clio maakte nog meer hersenkronkels in de canonisering van helden en verraders. Rennenberg's calvinistische nicht, Philippine-Christine van Lalaing, weigerde zich te verzoenen met de koning, ondanks de druk van haar familieleden. Ze hielp bij de verdediging van Doornik tijdens de belegering door Farnese, waarop die

zich gedwongen voelde haar een eervol vertrek toe te staan.¹¹⁸ Paradoxaal genoeg werd Philippine-Christine door de verdediging van haar gereformeerde geloof een heldin in de lokale geschiedenis, zelfs binnen de context van een overwegend katholiek land. Haar standbeeld prijkt tot op de dag van vandaag op de markt van Doornik, terwijl haar neef Joris die eer enkel voor zijn uitdager Koornput zag weggelegd.

Aan de hand van verschillende parameters werd de verzoening van Rennenberg met de landvoogd bekeken als een vraag van wikken en wegen en een proces van lang onderhandelen. Verzoende Rennenberg zich omwille van zijn geloof? Zeker, maar met zijn verzoening gaf hij de mogelijkheid op om de katholieke religie te bewaren in Friesland. Deed hij het dan uit winstbejag? Rennenberg genoot in ieder geval ook van voordelen van de Staten-Generaal, voordat hij die weer van de koning kreeg. In beide systemen kon hij zowel bescherming krijgen als een clientèle opbouwen. Maar kiezen was verliezen: door zijn verzoening verloor hij zijn eigendommen in opstandig gebied. Opportunisme? Niet echt, want strategisch stond hij er niet al te best voor en uiteindelijk handelde hij op eigen houtje, zonder onmiddellijke dekking van de landvoogd. Bovendien handelde hij eerder als lid van een bovengewestelijke bestuurselite dan als 'Zuid-Nederlander', waardoor paradoxaal genoeg de relaties met zijn ambtsgebied Groningen van steeds groter belang werden. Het is niet toevallig dat Rennenberg zich steeds vaker in Groningen en niet in Leeuwarden ophield, omdat hij daar meer medestanders had binnen de statenvergadering. De druk van familie was groot, maar niet van doorslaggevende aard. Ook diplomatieke geschiedenis biedt maar een deel van het verhaal, want Rennenberg verzoende zich uiteindelijk niet binnen het kader van de officiële vredesonderhandelingen in Keulen of Artesië. Op papier kreeg hij wel de erkenning dat alle verdragen die binnen de officiële vredesonderhandelingen ontstonden ook voor hem van toepassing waren.

Rennenberg behoorde dus telkens tot andere coalities en contexten. Ieder model brengt ons dichterbij de historische realiteit zonder die definitief te verklaren. Deze aanpak is geen terugkeer naar de oude politieke geschiedschrijving over grote mannen, grote ideeën en

114 E. Swart, *Krijgsvolk: militaire professionalisering en het ontstaan van het Staatse leger, 1568-1590* (Amsterdam 2006) 129.

115 J. Van den Broek, 'Het beleg van Groningen, mei-juli 1594', in: P. Th. F. M. Boekholt, A. H. Huussen jr., P. Kooij e.a. ed., *Rondom de reductie. Vierhonderd jaar provincie Groningen 1594-1994* (Assen 1994) 9-46.

116 Van den Broek, *Groningen*, 41.

117 *Perpetua Comes est iam dignus laude Lalaigus, Qui Regis genero foedere vota dedit*. J. Lauwerys, 'Heilzang, opgedragen aan Antoon de Lalaing, vijfden graaf van Hoogstraten (1588-1613)', *Oudheid en kunst* (1932).

118 L. Van der Essen, *Alexandre Farnèse. Prince de Parme, Gouverneur Général des Pays-Bas (1545-1592)*. Tome III: 1582-1584 (Brussel 1934) 34.

grote gebeurtenissen, maar wel de erkenning van een onderhandelingsruimte en een politieke cultuur waarin veel opties mogelijk waren. Marc Greengrass, jarenlang voorloper in het onderzoek naar vroegmoderne patronage in Frankrijk, toonde onlangs aan dat cliëntelisme slechts een deel van het vroegmoderne verhaal was: politiek en particularisme bieden evenzeer aankopingspunten.¹¹⁹ Door negen maanden lang te onderhandelen over zijn verzoening toonde de graaf van Rennenberg hetzelfde aan.

Violet Soen was in 2008-2009 Max Weber Research Fellow aan het European University Institute in Fiesole (Florence) en werkt nu als postdoctoraal onderzoeker van het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek (België-Vlaanderen) aan de onderzoekseenheid Nieuwe Tijd van de Katholieke Universiteit Leuven. Zij is auteur van *Geen pardon zonder paus! Studie over de complementariteit van het koninklijk en pauselijk generaal pardon (1570-1574) en inquisiteur-generaal Michael Baius (1560-1576)* (Brussel 2007) en werkt aan een boek over de 'vredehandel' tijdens de Nederlandse Opstand.

119 M. Greengrass, *Governing Passions, Peace and Reform in the French Kingdom 1576-1585* (Oxford 2007) xxii.